

مستندات قرآنی - روایی شاخصه‌های اخلاقی در خانواده در اندیشه رهبری

چکیده

نجمه خاندانی^۱

خانواده اصلی‌ترین نهاد شکل‌گیری شخصیت انسان و پایه‌گذار جامعه انسانی است. با توجه به اهمیت خانواده در تمدن اسلام و نقش بی‌بدیل این نهاد مقدس در انتقال فرهنگ و عقاید به نسل‌ها و همچنین تأثیر شگرف سلامتی خانواده بر صحت روحی و روانی جامعه، بررسی جوانب مختلف آن حائز اهمیت است. یکی از وجوه مهم در خانواده، شاخصه‌های اخلاقی آن است که می‌تواند باعث استحکام و تداوم خانواده و جامعه باشد. بر همین اساس این تحقیق به بررسی شاخصه‌های اخلاقی در خانواده در اندیشه مقام معظم رهبری، با استناد به آیات و روایات پرداخته است. این تحقیق با روش کتابخانه‌ای به جمع‌آوری مطالب و به شیوه توصیفی انجام شده است. بحث شاخصه‌های اخلاقی در اندیشه رهبری است با استناد به آیات و روایات، شامل محبت، صداقت، وفای به عهد و مسئولیت‌پذیری می‌باشد.

کلید واژگان: شاخصه، اخلاق، خانواده، اندیشه رهبری، مستندات.

^۱ طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه ریحانه النبی سلام الله علیها

مقدمه

خانواده از آغاز تاریخ تاکنون مهم‌ترین نهاد اجتماعی در زندگی انسان‌ها بوده است که توجه، هدایت و حمایت از آن باعث سعادت انسان‌ها می‌شود. اسلام به مثابه شریعت انسان‌ساز، بیشترین توجه را به تکریم خانواده دارد و سعادت جامعه بشری را مشروط به کارآمدی این بنای اجتماعی می‌داند.

هدف از تشکیل خانواده تأمین نیازهای مادی و روحی و عاطفی و معنوی است، یکی از ابعاد مهم هدف از تشکیل خانواده بحث اخلاق است که رعایت آن مهم است هم در بعد فردی و هم در بعد اجتماعی و از ملزومات بشری است. در نظر مقام معظم رهبری اولین اصلی را که باعث کارآمدی خانواده می‌داند درک جایگاه خانواده است.

هر خانواده یکپاز سلول‌های پیکره جامعه محسوب می‌شود که سلامت جامعه به سلامت آن بستگی دارد، آرامش از نتایج رعایت اخلاق در خانواده است؛ اگر خانواده آرامش داشته باشد، جامعه هم آرامش دارد. همان طور که در قرآن کریم آیه ۲ سوره روم، اشاره شده است که برای شما از جنس خودتان جفتی بیافرید که در کنار او آرامش یافته و با هم انس گیرید و میان شما را الفت و مهربانی قرار داد.

حال بر همین اساس شناخت و معرفی شاخصه‌های اخلاقی در خانواده در اندیشه‌ی رهبری و مستندات قرآنی - روایی آنها، می‌توان راهنمای خوبی برای افراد جامعه باشد. اهمیت مسئله وقتی روشن می‌شود که توجه به اختلافات نشان می‌دهد که بیشتر اختلاف‌ها به دلیل نبود آرامش در میان همسران است که باعث مشاجرات و دعواها می‌شود و در بسیاری از موارد به طلاق هم کشیده می‌شود و یا به دلیل نداشتن صبر والدین در مقابل پرخاشگری نوجوانان زود عصبانی می‌شود که باعث می‌شود فرزندان سرکش و لجباز شوند.

لذا بررسی شاخصه‌های اخلاقی در خانواده و معرفی آنها برای اعضای خانواده می‌تواند از بسیاری از مشکلات که باعث سلب آرامش و آسایش از خانواده می‌کند، جلوگیری کند. این تحقیق به شیوه کتابخانه‌ای جمع آوری اطلاعات کرده و به روش توصیفی و گاهاً تحلیلی انجام شده و به

روش تقریر درآمده است.

در باب این موضوع کتب و مقالات متعددی نوشته شده است، از جمله:

۱. کتاب «اخلاق در خانواده» مؤلفان امیر حسین بانکی پور فرد، حسین مظاهری در این کتاب به بررسی مسایل اخلاقی گوناگون در ارتباط با نهاد خانواده پرداخته است که با استفاده از آثار و سخنرانی‌های حسین مظاهری از علمای اخلاقی تدوین یافته و انسان و نیاز او به خانواده اولین موضوعی است که مفصلاً مورد توجه قرار گرفت است.

۲. کتاب «زندگی شیرین خانواده در اندیشه مقام معظم رهبری» مؤلف احمد طهماسبی. در این کتاب به وضعیت خانواده در جوامع اسلامی و سفارشی به مسئولین در مورد زن و جایگاه و وظیفه او در خانواده اشاره کرده است.

۳. مقاله «قرآن کاوی اندیشه‌های مقام معظم رهبری در حوزه‌ی خانواده» نویسندگان: صمدی اسماعیلی، طاهره نوباغی، نیره سادات آیت. این پژوهش در نظر دارد تا با روش توصیفی و تحلیلی با قرآن کاوی اندیشه‌ها و بیانات مقام معظم رهبری راه بیرون رفت از این مشکلات خانوادگی را بررسی و تنظیم کند.

۴. مقاله «ره توشه خانواده محرم» از حجت الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری. در این مقاله به نظرات مقام معظم رهبری در باب خانواده مطلوب پرداخته است.

اما آنچه در این تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد معرفی شاخصه‌های اخلاق در خانواده در اندیشه رهبری و مستندسازی این شاخصه‌ها به آیات و روایات است که در هیچ یک از مکتوبات معرفی شده به این مسئله نپرداخته‌اند.

الف - مفهوم شناسی

۱- شاخصه

شاخصه در لغت به معنای ۱. بلندی برآمده، مرتفع ۲. تیر که از بالای نشان در گذرد است.^۱ شاخصه در اصطلاح به معنی جزئی‌ترین ویژگی و وجه منحصر به فرد یک دست ساخته که آن را از دست ساخته‌های دیگر متمایز می‌کند.^۲

۲- اخلاق: اخلاق در لغت به معنای عادت و طبع و مروت و دین است.^۳ اخلاق در اصطلاح به معنای صورت باطنی و ناپیدای انسان است که سرشت و سیرت نیز نامیده می‌شود؛ چنان که خَلَق بر صورت ظاهری و دیدنی انسان دلالت دارد و ملکه نفسانی است که به انتضای آن، فعلی به سهولت و بدون نیاز به فکر کردن از انسان صادر می‌شود.^۴

۳- خانواده

خانواده در لغت به معنای خاندان، اهل خانه، اهل بیت، دودمان است.^۵ خانواده در اصطلاح به معنای واحد بنیادین و سنگ بنای جامعه و از مقدس‌ترین نهادهای اجتماعی به شمار می‌رود. به عنوان یک سازمان، افزون بر همبستگی اعضاء به مدیریت و سرپرستی و وظایف و حقوق مالی نیاز دارد و آنچه این امور را در بر دارد، جمعی شکل یافته از پدر و مادر و فرزندان تا زمان بلوغ و رشد است.^۶

^۱ معین، فرهنگ فارسی، ج ۲، ص ۱۹۹۳.

^۲ فرهنگستان زبان و ادب.

^۳ قریشی، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۱۳۹۹.

^۴ پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، دایره المعارف قرآن کریم، ج ۲، ص ۳۵۸.

^۵ معین، فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۱۳۹۴.

^۶ پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، دایره المعارف قرآن کریم، ج ۱۱، ص ۵۶۵.

ب - اهمیت رعایت اخلاق در خانواده از دیدگاه اسلام

خانواده مهم‌ترین و تأثیر گذارترین نهاد اجتماعی است که در تربیت انسان‌های متعالی و پیریزی جامعه سالم نقش اساسی دارد. اسلام، محیط خانه را محل عشق و محبت، ارتباطات عاطفی دانسته و در منابع اسلامی، درباره رعایت حسن خلق در خانواده بسیار سفارش شده است. بر اساس آموزه‌های قرآنی و سنت اهتمام به رعایت مؤلفه‌های اخلاقی در خانواده همچون ارتباط کلامی صحیح، مؤثر، خوب سخن گفتن، تکریم همسر، هدیه دادن، ترک تعصب‌های نابجا، نقش شگرفی در برقراری ارتباط صحیح و پیشگیری از اختلافات خانوادگی دارد. بنابراین برای جلوگیری از اختلافات باید اهل خانه در اخلاق و رفتار خود دقت داشته باشند.^۱

دین مبین اسلام به عنوان مکتبی انسان ساز که زوایای فردی و اجتماعی بشر را در بر می‌گیرد، نگاه ویژه‌ای به این بنیان و نهاد اجتماعی داشته است و همواره خوشبختی و آرامش جامعه را در گرو آرامش خانواده دانسته است. دین اسلام اعضای خانواده را نسبت به هم مسئول می‌داند و همیشه از آن‌ها خواسته است که در جهت اعتلای اخلاقی و پیشرفت به یکدیگر کمک کنند و هوای یکدیگر را در خوشی‌ها داشته باشند. از این رو امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «لَا يَزَالُ الْمُؤْمِنُ يُورِثُ أَهْلَ بَيْتِهِ الْعِلْمَ وَالْأَدَبَ الصَّالِحَ حَتَّى يُدْخِلَهُمُ الْجَنَّةَ»^۲؛ مؤمن همواره خانواده خود را از دانش و ادب شایسته بهره‌مند می‌سازد تا همه آنان را وارد بهشت کند.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) اسوه اخلاق حسنه، بهترین مردان را مهربان‌ترین آنان نسبت به خانواده‌اش می‌داند و می‌فرماید: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَ أَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي»^۳؛ بهترین شما کسی است که برای خانواده‌اش بهتر باشد و من از همه شما برای خانواده‌ام بهترم.

در قرآن کریم از زن و شوهر به عنوان لباس یاد می‌شود به این دلیل است که هر یک از آنها با وجود دیگری و اثر پذیری از منش والای یکدیگر از مفسد اخلاقی و آلودگی‌های جنس در امان

^۱ تقوی پور، دهقان، بهرام زاده، پناهی آزاد، مقاله اخلاق در خانواده از منظر قرآن و روایات، شماره ۵۹، ۱۴۰۲.

^۲ نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۲، ص ۲۰۱.

^۳ ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۵۵.

مردی درباره کنیزان و خانواده خود بازخواست می‌شود.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید: «أَلَا كُتُّكُمْ رَاعٍ وَ كُتُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَالْأَمِيرُ عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَ هُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَ الرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَ هُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ فَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ بَعْلِهَا وَ وَلَدِهِ وَ هِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ»^۱؛ بدانید که همه شما سرپرست هستید و همه شما درباره زیردستانتان بازخواست می‌شوید. آن امیری که بر مردم فرمان می‌راند سرپرست است و نسبت به رعیتش بازخواست می‌شود، مرد، سرپرست خانواده خویش و درباره آنها باید سخنگو باشد و زن، سرپرست خانه و فرزندان شوهر خود است و درباره آنها باید پاسخ دهد.

پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى سَائِلُ كُلِّ رَاعٍ عَمَّا اسْتَرْعَاهُ، أَحْفَظَ ذَلِكَ أَمْ ضَيَّعَهُ حَتَّى يَسْأَلَ الرَّجُلُ عَنْ أَهْلِ بَيْتِهِ»^۲؛ خدای متعال از هر سرپرستی نسبت به آنچه سرپرستی‌اش را به او واگذار کرده است بازخواست می‌کند؛ خواه از آن به خوبی سرپرستی کرده باشد یا تباهش کرده باشد حتی از مرد، درباره خانواده‌اش بازخواست می‌شود.

خداوند در آیه ۷۲ سوره احزاب بیان می‌کنند که از انسان‌ها تعهد و مسئولیت‌پذیری طلب کرده و آنها را به این سمت هدایت می‌کند و همچنین به اهمیت گرفتن تعهد از مسئولان اشاره می‌کند، به این معنی که وقتی به کسی مسئولیتی محول می‌شود باید از او تعهد گرفت همان طور که خداوند از پیامبران تعهد گرفته است.^۳

در نتیجه با انجام مسئولیت هر یک از اعضای خانواده باعث خشنودی و رونق امور زندگی همه آنها در خانواده می‌شود و به آسایش و آرامش و سعادت می‌رسند.

^۱ ورام بن ابی فراس، مجموعه ورام، ج ۱، ص ۶.

^۲ پاینده، نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی الله علیه و آله)، ص ۲۹۶.

^۳ احزاب: ۷۲.

نتیجه گیری

یکی از مهم ترین اجتماعات که پایه و اساس و هسته مرکزی یک جامعه محسوب می شود خانواده است. عوامل بسیاری بر استواری روابط این مجموعه تأثیر گذار است که از مهم ترین آنها برخورداری اعضای خانواده از شاخصه های اخلاقی از جمله: محبت، صداقت، وفای به عهد پیمان و مسئولیت پذیری.

وجود این شاخصه ها در بین اعضای خانواده سبب استحکام پیوندهای بین آنها می شود و بالعکس، گاه عدم وجود هر یک از این شاخصه ها در خانواده می تواند مشکل پیچیده ای را در یک خانواده ایجاد کند.

محبت و عشق بین اعضای خانواده، پیوندهای عاطفی را تقویت می کند و آنها را به هم نزدیک تر می کند و باعث اعتماد به نفس و عزت نفس اعضای خانواده می شود. بنیان خانواده را محکم تر می کند و احتمال بروز اختلافات و جدایی ها را کاهش می دهد.

صداقت یکی از مهم ترین نیازهای عاطفی در زندگی مشترک است. در صورتی که صداقت بین زن و شوهر وجود داشته باشد، احساس عشق و محبت آنها عمیق تر می شود. صداقت زن و شوهر را به یکدیگر نزدیک می کند در یک خانواده سالم، صداقت، درستی و قابل اعتماد بودن از ضروری ترین اجزای رابطه هستند.

وفای به عهد و پیمان در خانواده موجب استحکام و تعاملات سالم بین اعضا می شود. این امر اعتماد، اطمینان و وفاداری را در خانواده تقویت می کند. این پایبندی به قول و قرار، فضایی امن و قابل پیش بینی برای اعضا ایجاد می کند که در نتیجه متقابل و حس تعلق به خانواده افزایش می یابد.

مسئولیت پذیری در خانواده به معنای پذیرش وظایف و مسئولیت های خود در برابر اعضای خانواده و همچنین رعایت قوانین و مقررات مربوط به زندگی خانوادگی است که باعث می شود اعضای خانواده وظایف خود را به خوبی انجام دهند. مسئولیت پذیری در خانواده به عنوان یک عنصر حیاتی برای حفظ ثبات و آرامش خانوادگی به شمار می رود.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا علیه السلام، تهران: نشر جهان، چاپ: اول، ۱۳۷۸ ق.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۳ ق.
۳. بانکی پور فرد، امیر حسین، سر دلبران عوامل آرامش بخش و نشاط آفرین در خانواده، چاپ هشتم، اصفهان، حدیث راه عشق، ۱۳۹۱.
۴. بهشت خانواده، .
۵. بهشتی، سهیلا، سخنان مقام معظم رهبری.
۶. پایگاه اطلاع رسانی حوزه، سخنرانی مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۳/۸.
۷. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۱۰/۲۶.
۸. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله سید علی خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۷/۲۰.
۹. پاینده، ابو القاسم، نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی الله علیه و آله)، تهران: دنیای دانش، چاپ: چهارم، ۱۳۸۲ ش.
۱۰. پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، دایره المعارف قرآن کریم، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۲.
۱۱. تقوی پور، ریحانه، دهقان، طیبه، بهرام زاده، سمیه، پناهی آزاد، مهسا، مقاله اخلاق در خانواده از منظر قرآن و روایات، محل انتشار: مطالعات راهبردی در علوم انسانی و اسلامی، شماره ۵۹، ۱۴۰۲.
۱۲. تقوی پور، محمد رضا، صلواتیان، سیاوش، الگوی خانواده تراز اسلامی در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی، ۱۳۹۴/۱۲/۲۸.
۱۳. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات، چاپ: اول، ۱۳۶۶ ش.
۱۴. حرانی، حسن بن شعبه، تحف العقول، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۴۰۴ ق.
۱۵. حوزه نت، سبک زندگی اسلامی، مسئولیت پذیری، ۱۳۹۸/۷/۱۲.

۱۶. دلال الامه و كنز الحمال، .
۱۷. روش‌های افزایش استحکام خانواده با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری، ۱۴۰۱/۱۲/۱۵.
۱۸. سالاری فر، محمد رضا، خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵.
۱۹. سخنان رهبری، زن و خانواده، ۱۳۹۵/۶/۱۳.
۲۰. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه - قم مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ: اول، ۱۴۰۹ ق.
۲۱. صدری، ضیاء الدین، آیینه ازدواج و روابط همسران.
۲۲. صدوق، الخصال، ج ۱، ص ۳۰.
۲۳. صدوق، عیون الاخبار الرضا، ج ۲، ص ۵۱.
۲۴. طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه: محمد باقر موسوی همدانی.
۲۵. فاخری، علیرضا، اخلاق خانواده، چاپ اول، ۱۳۷۸.
۲۶. فرهنگستان زبان و ادب.
۲۷. قریشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالتب الاسلامیه.
۲۸. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی (ط - الإسلامیة) - تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ: چهارم، ۱۴۰۷ ق.
۲۹. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ: دوم، ۱۴۰۳ ق.
۳۰. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: مؤسسه انتشارات امیر کبیر.
۳۱. مفید، الامالی، .
۳۲. مقاله راسخون وعده صادق الهی از منظر رهبر انقلاب اسلامی، ۱۴۰۳/۱/۲۷.
۳۳. مقام معظم رهبری به نقل از علی حاج اکبری، مطلع عشق، ۷۶/۹/۱۴.
۳۴. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، .
۳۵. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چاپ: اول، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۸ ق.

۳۶. ورام بن أبی فراس، مسعود بن عیسیٰ، مجموعهٔ ورام، قم: مکتبه فقیه، چاپ: اول، ۱۴۱۰ ق.